

Dragan Bošković

V SPOMIN PILOTU

PILOT

Pri turističkom obilasku detinjstva
uvek me sačeka fotografija pilota
sa kaligrafskim potpisom na poledini
i opomena
: tvoja senka šeta sa pilotskim naočarima.
Moram da priznam
: voleo bih da vozim avion
neki lovac, *Mirage* na primer
da ga podignem na deset hiljada metara
u brišućem letu zarotiram za 360 stepeni
i neprimetno zašrafim u prazan prostor.
Pilot je ponavljao
: vetar na visini razdire sebi grudi
: ispod neba plutaju ognjeni ljudi
: zvuk mlaznjaka skriva hiljade mrtvih glasova
: vazduh je zapravo nevidljivo more.

I večeras ću preko sebe prebaciti čaršav
koji će odjeknuti
kao poslednji talas – pred uzletanje.

Jutjub, *Vek odvažnih – Sto godina srpskog vojnog vazduhoplovstva*, <https://www.youtube.com/watch?v=lbrtQLNlaqs&t=2390s>, 7. novembar 2018. godine... Posle neke četiri decenije, video sam opet Stanislava Borovinška ispod oblaka, poslednji let ovog Slovenca na proslavi Dana pobeđe nad fašizmom. U 39. minutu i 46. sekundi filma, kao mali nadgrobni krstići u hladnoj pustinji neba, avioni u formaciji T I T O; njegov je srednji, u poslednjoj uspravnoj liniji slova O. Kada bi se u nekoliko godina, već nekim narodnosocijalističkim prazničnim povodom pojavio taj crno-beli dokumentarni snimak njegovog sudbinskog raspeća na crno-belom ekranu, ozario bi se, pokazivao aeroplan, svi bi oko njega vriskali, a on u vatri, sa onim prozirnim, belim očima fiksiranim za svoj mali crni krst, držao bi naslon stolice kao da povlači palicu za upravljanje i dodaje gas, i, kao da hoće da ustane, podizao još jednom, lagano, svoj Brege 19, brujeći ustima, kao dete: „brm-brm-brm-brm-brm-brm...!“ a nepokretna metalna nadgrobija, mirnija od kamere, zauvek su ostajala zabodena u nebo... Posle je obavezno morala da mu se sipne neka brlja, stomaklija npr., i on je, ganut i ponosan, dizao čašicu u ime avijatike, pilota, motora i aviona...

Bio je i ostao monarhista, kraljev oficir, vojnik. Iako je tokom rata radio za pokret otpora u Sloveniji, te 1945. godine nije pristao da uđe u partiju, a nove vlasti su tako imale neoboriv razlog da ga ne prime u novonastajuću vojsku. Prizemljili su ga niže od zemlje: oterali da radi u klanicu. Ironija ili ne, u svakom slučaju krst: poslednji let u T I T O... „Zato što je ata radio u klanici, u kući je ipak bilo mesa“, govorila je moja majka. A on je do svoje smrti želeo samo da još jednom sedne u čeličnu ‘ticu, da je upali, zarula po pisti, da dostigne 80 km/h, pomerajući kormilo naviše da odlepi aparat od zemlje i pri maksimalnoj brzini od 120 km/h krstari nebom...

Stanislav Borovinšek,¹ rođen je 1908. godine. Na fotografiji iz 1929. je „V pilotski obleki“. U uniformi uvek, na svih desetak svojih predratnih fotografija koje su sačuvane... Na poledini jedne, u paradnoj uniformi, ispisano je: „Ob osamdesetletnici rojsnega dneva v spomin Draganu. Stanislav.“ *Stanislav* je napisano kaligrafski, kao i svako slovo koje je u životu ispisao, kao svako pismo koje je pisao svojim u Sloveniju. Bila je to neka varijanta samo njegove, slovenačke gotice, koja je ispisani papir pretvarala u sliku. Linije slova su se izvijale, a inicijali imali vinjete, male ukrase koji su mogli da se završe i crtežom...

+

Vazduhoplovni vođa 2. klase, šeret i mangup, svojeglav i tvrd čovek, sa vojskom utovaruje zlato u avione sa kojima će kralj otići u emigraciju; na aerodromu su i dva meseršmita,

¹ Srpska varijanta njegovog prezimena bila bi Borović, Borovac... Etimološki, ne borba, već bor, drvo bora...

koje je dve godine pre izvanredni poslanik Kraljevine Jugoslavije uspeo da isposluje kod Geringa. Kao nadoknadu, svaki vojnik dobija po 18.000 dinara. Stajao je bez kape strpljivo u redu, uzeo svoj „honorar“, a onda je samo stavio kapu i opet stao u red, po još jednu porciju novčanica. Ista ta kapa mu je 1943. godine spasila život. Ova-ko nekako: Jutarnja, ranojesenja, izmaglica. Železnička stanica u nekom mestašću u okupiranoj Srbiji.

Kompozicija, kojom Nemci iz Slovenije vode oficire i vojnike kraljeve vojske u zarobljeništvo, stoji. Pogledavši oko sebe u polumraku, Stanislav se obraća bezna-
dežnim i duhom odsutnim saborcima: „Ja ću sad pobeći!“ Uz nemušto „Ne“, „Ubiće te“, „Lud si“, iza leđa stražara iskoračio je iz vagona u prazninu, u smrt. Ali ga ona, ta smrt, nije sačekala: dovoljno pribran, kao radnik na železnici počeo je da zagleda točkove voza. U tom trenutku, lokalni skretničar ga je primetio i dobio mu svoju kapu. Ubrzo, čuo se zvižduk, kompozicija je zasvirala i otišla, a on se nastanio u Jagodini, gde dovodi i svoju porodicu

iz Slovenije. Nakon rata, čak i samo dok šeta palankom, u njegovoj učtivosti poznavalo se nešto nemačko, nosio bi šešir, gospodski, sa obiljem značaka izobražene faune na levoj strani: divokoze, jeleni... Nastavljajući nacrt za jednu sociologiju iracionalnog, kako je zarobljenicima najavio da će pobeći, tako je posle rata, kada su pilote okupili na nekoj svečanosti u Pančevu, onima oko sebe rekao: „Sad ću se pozdraviti sa Kočom Popovićem.“ Ustao je, prišao centralnom stolu, salutirao i obratio se: „Druže generale, kapetan prve klase Stanislav Borovinšek. Mogu li da vas pozdravim, da se rukujem sa vama!“ Komandant Druge armije je ustao i pružio mu ruku, dok je ovaj moj „stari tata“, rukujući se sa srpskim nadrealizmom, verovatno sijao od časti, sujete i mangupluka.

+

U slovenačkom delu Štajerske, u Zavrču (nemački: *Sauritsch*), malom seoskom mestu jugoistočne Slovenije u kojem je rođen, proveo je detinjstvo i, kasnije, prve dve godine rata. Iz predratnog perioda zapamćeno je samo da ga je, kao jedinog meštana koji je otišao u svet i postao „nešto“, nemački grof Ulm pozvao u svoj zamak na večeru. U alpsko baroknoj trpezariji, gde ne dopire buka reke Drave, ali gde se prostire kiselkasti miris vinskog podruma, pilot je uljudno odgovarao na nemačkom i obilno se gostio vinom i hranom...

A taj alpski duh kuće sačuvao je i u Pančevu, gde je živio. Oženjen polu-Nemicom Ivan-
kom, s kojom je imao sina i ćerku kojima su dali svoja imena, marljivo je i estetski toplotno uređivao njihov dom, u koloniji, Karađorđeva 98. Nameštaj, i sve prateće elemente, mahom je izradio sam. Na naslonu ugaone trpezarijske garniture i na fiokama radnog stola isecao je u drvetu rupe u obliku karoa i herca, a ispod lepio plave, zelene i crvene papire. Imao je i mali sef, kao i kraj ulaznih vrata u kuću rogove jelena, koje mu je neko već ukradio. U skrom-

noj, ali uređenoj bašti ispred, pored zasada ruža i žbuna ruzmarina uz desnu ogradu, mogle su se naći i zabodene u zemlju, veličine polovine fudbalske lopte, njegovom rukom izrađene pečurke, crvene sa belim tufnama, oko kojih je na Uskrs skrivao uskršnja jaja koja sam, osećajući se kao Frodo, sa bratom tražio. U svojoj trošnoj i prašnjavao radionici, u onim nadzemaljski oskudnim i gladnim vremenima, kao u nekom romanu Knuta Hamsuna, pravio je drvene kolenke (i na svakoj makar jedno srce, jedan karo, ili tek cvet i vinjeta od latica), a Ivanka je za njih šila posteljnicu, da bi ih prodavali na pijaci. Izradio je i nekoliko kuća, drvenih, složenih, lepih, i poneku vodenicu čiji je vodeni točak okretao mehanizam iz muzičke kutije. Kada se mehanizam navije, čulo se nešto daleko, pipljivo, borova šuma. Čula se Slovenija... „Trebalo da odeš tamo, u Sloveniju, da živiš, to je mala i lepa zemlja“, govorio mi je. Na linoleumskoj podlozi radnog stola, uz mrmljanje naftare iz čoška, oponašajući njegove, povlačio sam prve linije svojih crteža. Ivanka, baka, dozvoljavala mi je da držim mačku na stolu, deda to nije smeo znati. Iza kuće su rasla dva stabla višnje. Na prednjoj strani je, okačeno na zidu, visilo drveno sunce: veliko crveno sunce sa vitkim zelenim zracima.

+

Ivanka Borovinšek, rođena Šprajc (Spreitz), pedantna, vredna i čvrsta žena, a tako blaga baka, imala je Stanka. Dok je službovao u različitim avio-centrima, u Zagrebu, Mostaru, Skoplju, Ljubljani, bila je uz njega.²

I dok je provodio dane na aerodromu, i dok je iznad velikih ženskih šešira, po austrijskoj modi, uvezenih iz Pešte, plovio svojim aeroplanom – jer on je voleo da se šeta po krovovima kuća, da zagleda u crkvu i da proleti nad prozorom svoje žene – i dok je, sa drugim pilotima, u besprekornoj beloj uniformi koračao po palanačkom korzou, sa obe strane uokvirenim restoranima i poslastičarnicama, i dok su na konjima ulazili u kafane, vadili sablje i razbijali sav inventar, i kada nisu imali šta da jedu, ovde u Pančevu, i dok je crtao konje, lipicanere, ili mustange iz vestern filmova koje je posebno voleo – jer svet je gledao kao, u daljini okruženo planinama, beskrajno ravno i jednolično polje po kojem jure konji i, zbog žena, prevara, blaga ili kaprica, odjekuje pucnjava. A crtao je lepo, previše lepo: u potezu izvuče vrat, kičmu i bedra konja, u potezu i glavu, i još linija-dve i konj se propinje u nekoj preriji Divljeg zapada... Bratu i meni je napravio opasače, od kože, prave, kaubojske, i vinčesterku, drvenu sa metalnim cevima, koja je kao ručicu na otvaraču imala rezu za vrata kojom smo repetirali. Pravio

² Poredine fotografija svedoče: „Stanislav Borovinšek, narednik diplom. pilot, 23 – VI – 929, Skopje“ / „Brege XIX, aerodrom Ljubljana“ (ćirilicom) / „Stanislav Borovinšek, podnared. – pilot, J... – Mostar, 6 – IX – 928“.

je i male vinčesterke, sve sa kajišićem, čije su cevi bile dva u crno obojena drvca čačkalice... U tom svom hobitonu često je, kada bi dobio platu, novčanice kačio iza slika, ispod miljea na stolu, o šteker za svjetlo, i čuteći čekao da Ivanka uđe u kuću. A njena nevolja nije imala kraja: i kada bi sve novčanice pokupila, satima kasnije, pa i sutradan, zavirivala je ovde-onde neće li se još neka pojaviti... Baka Ivanki sam pravio limunade dok je, obolela od šećerne bolesti, ležala na samrtnoj postelji: „Limunadu... Dragan da mi naredi...“ Izgovarala je moje ime sa nemački otegnutim prvim *a*, često u govoru koristila germanizme.³ „Fest, fest“, uzvikivala je dok sam zatvarao flašu. I dan-danas ne znajući ni šta znači, u meni odjekne to „fest“ kada treba nešto jako da zategnem.

+

Ivanka umire 1978. godine. Odlazak, dosta kasnije, u pubertetskim danima u Pančevo uvek je bilo ravan odlasku u Mordor. Pa i kad je pod pljuskom jasmína i lipa, uvek je to slika jesenjeg neba, bljuzge, mutnog i zagađenog Tamiša, dakle, neba i zemlje koji su postali podneblje Isakovićima Miloša Crnjanskog, plesnivog pančevačkog mosta, nepodnošljivog gara u autobusu i mirisa nafte od Dunav stanice Beograd do „Čupe“, lokalne prodavnice u kojoj su za svaku svečanu priliku kod „starog Slovenca“ kupovani jupi i kokta. I „Pelivan“, i „Popović“, poslastičarnice u centru grada, nisu mogle uneti vedrinu u ovu sliku, a kolači su imali teški ukus banatskog humusa. Stanislav Borovinšek je sve vreme socijalizma slavio katolički Božić i Uskrs, a kuća se pretvarala u alpsku idilu: u uglu, iznad ugaone klupe, na mestu gde se spaja drvena lamperija na zidu, bile bi postavljene ili jaslice ili – kao avion – raspeće, a oko njih su se okupljali i svi Boškovići, braća i sestre moga oca, komunizmom i patrijarhalnim zavetom u kolašinskom zatvoru od Italijana streljanog oca, komesara bataljona Blaža Boškovića: ukrućeni, svečani, a bučni, u Stanislavu, oficiru, čuvali su i poštovali uspomenu na svog oca, i „grku riječ“ nisu mogli reći za crkvene stvari, kao što to nisu mogli ni svojoj majci, Bojani, koja je do svoje smrti 1975. godine držala na zidu spavaće sobe veliku Rankovićevu sliku.

Voleo sam te jaslice, tog raspetog belog Hrista na svetlobraon drvenom krstu sa nadstrešnicom... Idući od „Čupe“ do kolonije, uvek kišnom, uvek plesnivom kaldrmom, u meni je svirao Stiks, *Boat on the River*. Zato mi je do danas ostalo jedno tužno, kao knedla u grlu neprogutano raspoloženje kada čujem tu pesmu. Inače, dosadnu i prepatetičnu pesmu... Jednom me Stanislav, kada je otvorio kućna vrata, nije prepoznao. Svaki put bih mu, opet, sipnuo stomakliju, manastirku, ili išao do prodavnice da mu ih pribavim. Pod stare dane, sekao sam mu makazama dlake iz ušiju. Uvek su me čekale dve koverta, sa džeparcem, „apanažom“, kako je on to zvao, koje je brižljivo i svečano vadio iz malog sefa. Pričao je dugo, odsečno, a smejavao se iskreno, duboko, iz usta su mu sjajili zlatni zubi. U WC-u, u kojem je bilo hladnije nego napolju, na zidu je – kao u auto-mehaničarskim radionicama – visio kalendar neke već prethodne godine sa golom lepoticom u čučućem položaju. Rumenog od ručka, vinca, pakovao sam u krevet, jednu, pa drugu nogu, pokrivao ga, i uz „Servus“ zatva-

³ I Stanko je otezao *a* u mom imenu, koje više od pola godine moga života nije hteo ili nije mogao da prevale preko jezika. Kada je došao u Beograd da me, tek iznetog iz bolnice „Dragiša Mišović“, vidi, oreo je nekog svog prijatelja iz vojnih dana i dobro se zapio s njim u lokalnom novobeogradskom bifeu „Putnik“. Ulazeći, lelujav, u naš stan, pevao je: „Svi su, svi su, ko moj Darko nisu!“ Za njega sam, dakle, bio Darko.

rao vrata za sobom. Pričao je da se događalo da ga danju, noću, poseti mladi, kršni čovek, u narodnoj nošnji; dođe, stoji u sobi ili sedne na krevet. I taj pandemonični, arhajski đilkoš nije se obazirao na pretnje i viku pilota koji je, dve godine posle Ivankine smrti, polako tonuo u psihotični delirijum.

Završio je, u dva navrata, u duševnoj bolnici u Kovinu. Pored svega što je pričao, radio, tamo, mahao štapom, pretio osoblju, pacijentima, vezan za krevet provodio dane, imao je i rojalističke vizite – „Danas su me posetili kralj Aleksandar i kraljica Marija“ – a, često je umeo i da se požali: „Umoran sam, danas sam mnogo leteo.“ Umoran jer je ljutito drmusao svoj brege koji neće odmah da upali; ručicom dodavao sve jači gas čekajući da kazaljka dođe na 1200; od vetra su mu suzile oči; leteo je, kao da pleše, kao da ispisuje neki od svojih gotičkih

inicijala na svitku one, nadzemaljske Kraljevine Jugoslavije... San da još jednom poleti ostvario mu se u ovim momentima duševne krize, koji, uprkos sve dubljem mraku, snažno čuvaju mnogo toga čistog i vanrednog, koji, daleko od svih ružnoća oko nas, čuvaju ono neverovatno lepo u nama, i nad nama, u vazduhu.

Vrativši se sebi, svetu, uživao je još desetak godina. Usamljen, uvek uz čašicu, uz poneki trenutak sa komšijom Bakošem, Mađarom, ili uz Jordankine krofne, krofne kakve ovaj svet nije ni video ni okusio, ili uz Tozu koji je svirao gajde, a kome je pevao: „Toza, Toza, što kolica voza!“ Poslednjih godina dvorila ga je Mariška, kojoj je poklonio sve iz kuće, njenom mužu dao je čak celu svoju radionicu. Voleo je da joj peva šeretske popevke, vojvođanske ili samo bećarce, i da je poljubi na dolasku i odlasku uz ono, znate: „Kakva sam lola, dika“ itd., „ljubi me svaka, Mika“, tandara broć...

+

Pao je sa stolice u dnevnoj sobi početkom marta 1989. godine. Uzrok smrti: izliv krvi u mozak. Vest je došla do mene na odsluženju vojnog roka, i to za vreme zabrane odlazaka kući zbog tako istorijski bitnih političkih besmislica, nekih mitinga podrške, spasavanja Kosova, nečeg takvog, čega je makar kod nas uvek bilo, biće, i to napretek. Ipak sam dobio dvodnevni OPP ili PP, kako se već to zvalo, i stigao na katoličko groblje na sam početak sahrane. Prošao sam kroz kapiju, pored ogromnih, tamnih grobnica Vajfertovih, prišao svojim, stao pred dedu: vojnik, Titov, sa petokrakom, pred kraljevog starešinu. Nisam mu salutirao, brat me je podsetio da ipak skinem kapu... Zagledan u njegov krst, u ovaj njegov, u hladnu pustinju zemlje zabodeni avion, samo sam plakao, plakao, plakao... Sećam se ledene kiše, koja možda nije ni padala; sećam se snega po grobovima i, iako je ova memorabilija u meni ostala zabeležena u crno-belju tehničar, raskvašene, crvene ilovače; sećam se i da su svi pričali da ih je velečasni uvredio jer je na grobu rekao da je Stanislav umro zapostavljen od porodice, što i nije bilo daleko od istine, ali je, kao i sve drugo, ipak tada

bilo daleko od mene. Te večeri me je, koliko se sećam, u Beogradu čekaao prijatelj Smilja (koji je jednom sa mnom obišao Stanka i odneo mu 100 grama „C-kafe“), a u nekoj pošti u Kruševcu rođendanski poklon: ogromni plišani pas, kupljen u Poljskoj, kog su mi Ana i Tanja poslale da se brinem o njemu.⁴

+

Deceniju kasnije, u svojoj drugoj pesničkoj knjizi objavio sam pesmu posvećenu *Stanku Borovinšku, učitelju letenja...* Jednom prilikom – jer i sam bolujem od aeroplanizma – sanjao sam ono što je RAF-ov maršal Artur Haris želeo: hiljadu lankastera nad Nemačkom. Drugom, opet, na zgarištu, dvadeset hiljada, trideset hiljada aeroplana, i čuo ljude kako vrište: „Hoće li stići?“, „Stići?“, „O sumraka!“... I danas, i uvek, zagledam se u nebo iznova tražeći, ne Stankov nego svoj krst: životni san, koji mi se nikada neće ostvariti – „Čudeža ne bo“, čujem pilota⁵ – jeste da poletim borbenim avionom i konačno se razapnem, na nebu.⁶

+

U poslednjim godinama njegovog života upriličena je bila neka svečanost za sve avijatičare onih, predratnih, poratnih vremena, posle koje Stanislav Borovinšek nije pričao o vetru, ognjenim ljudima, moru, niti o konjima, Mariškama, Sloveniji... Pričao je da je cela sala bila ispunjena plavim košuljama, da je nebo sišlo na zemlju...

Na onu njegovu, ovu moju, pustu, hladnu zemlju...

*In the flat field...*⁷

+

*Na predvečer tridesetletnice smrti,
v spomin Stanislavu.*

Dragan

---

⁴ Tanji sam, u jednom pismu iz vojske, napisao: „Slušaj ovo. Oko kasarne ima kućića kao u mom bloku. Uveče uvek tražim pratnju da izađem i popušim pljugu. Meni je izgleda suđeno da živim sa kućićima kojih se plašim.“

⁵ *Čudeža ne bo*, naslov je i slovenačke hardkor-pank demo kompilacije iz 1986.

⁶ Za vreme napada NATO na Srbiju, 1999. godine, trenutke posebnog ushićenja osećao sam kada sam na televiziji gledao kako iz Avijana poleću, otežali od naoružanja, meni omiljeni lovci-bombarderi F-16. Lepi, astralni, fantastični i tehnološki savršeni, s one strane uma, rekao bi Crnjanski, omamljivali su me. Tik nakon poletanja, njihov dolazak su najavljujvale sirene u Beogradu, a za manje od pola sata, nevidljivi „milosrdni anđeli“ izbacivali su plamene blagoslove na nas, za sobom ostavljajući samo huk mlaznih motora i tup udar raketa. Slušao sam njihov glas sa samoubilačkim uzbuđenjem dostojnim dečaka, regruta ili Crnjanskog, i čitao roman *Kiklop* Ranka Marinkovića.

⁷ Ove večeri, 9. novembra 2018. godine, dok završavam ovu priču, u Beogradu, na turneji kojom obeležavaju četrdeset godina od objavljivanja svog prvog albuma, sviraju Piter Marfi i Bauhaus... Ne, nisam otišao na koncert, a kada na neki ne odem, uvek posle zažalim. Znam da praše kako treba, osećam nerve, kao najlon, kao čelik, i znam da su, i ovom svirkom i, unazad, svih ovih decenija, svojim zvukom pratili gore ispisane redove.